

A nyelvjárásokról Magyarország új nemzeti atlaszában

Juhász Dezső – Bárány M. János: A magyar nyelvjárások térbeli tagolódása. In: Kocsis Károly (főszerk.): Magyarország Nemzeti Atlasza – Állam és nemzet

Budapest: HUN-REN CSFK Földrajztudományi Intézet, 2024, 102–109. o.

A jelen ismertetés kissé rendhagyó módon nem egy kötet, hanem annak – sőt valójában egy könyvsorozatnak – egyetlen fejezetével foglalkozik. Ez pedig Magyarország Nemzeti Atlaszában (MNA) a nyelvjárások térbeli tagolódását tárgyaló fejezete. Rövid írásom legfőbb célja, hogy felhívja a figyelmet a téma egy olyan, közérthető nyelven megírt, tömör, mégis átfogó és a legújabb kutatási eredményeket is felhasználó munka bemutatására, amely a nyomtatott változat mellett elektronikusan is szabadon hozzáférhető (URL₁), ráadásul magyar és angol nyelven egyaránt. A fejezet – akárcsak a kötet és a könyvsorozat többi tanulmánya – ezáltal haszonnal szolgálhatja mind a kutatók, mind az oktatók és a pedagógusok munkáját. Mindezen túl az új MNA elektronikus változata interaktív térképhasználatot is biztosít, szintén mind a két nyelven (URL₂).

„A nemzeti atlasz egy – általában szöveges magyarázatokkal is kiegészített – térképsorozat, amely logikusan, arányosan felépített, meghatározott méretarányokban ábrázolt, kartográfiai viszonylag egységes kivitelű térképeken az adott állam természeti, gazdasági és társadalmi adottságait mutatja be az ország lakóinak, illetve a külföldi érdeklődőknek lehetőleg teljes részletességgel” (URL₁). A nemzeti atlaszok feladata az állam, a nemzet reprezentálása, az államigazgatás tervezési és döntési folyamatainak elősegítése, a tudományos kutatás, a köz- és felsőoktatás szolgálata. Közérthetőségükkel azonban a széles nyilvánosság igényeit is ki kell elégíteniük.

A számos országban létező műfaj magyar kontextusban is félvszázados előzményekkel bír: az MNA első kiadása 1964 és 1967, második kiadása 1983 és 1989 között jelent meg. A jelenlegi, ezúttal is a Magyar Tudományos Akadémia által kezdeményezett projekt egy új nemzeti atlasz létrehozását tűzte ki céljául a Magyar

Kutatási Hálózathoz (HUN-REN) tartozó Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont Földrajztudományi Intézete koordinálásával és az ELTE Térképtudományi és Geoinformatikai Intézete közreműködésével. 2018-tól a projekt stratégiai partnere a Központi Statisztikai Hivatal.

A szerkesztőbizottság elnöke Kocsis Károly akadémikus, tiszteletbeli elnöke Klinghammer István akadémikus. Az egyes kötetek címe: 1. Állam és nemzet (2024); 2. Természeti környezet (2018; második, átdolgozott kiadás: 2024); 3. Társadalom (2021); Gazdaság (megj. e.). Mivel mind a négy kötet megjelenik magyar és angol nyelven is, így a sorozat összesen nyolc tekintélyes terjedelmű könyvet tartalmaz, amely Kárpát-medencei kitekintéssel mutatja be Magyarország természeti földrajza, társadalma és gazdasága dinamikus térszerkezetét.

Az első, Állam és nemzet című kötet (URL3) szerkesztői: Kocsis Károly (főszerkesztő), Kovács Zoltán, Nemerényi Zsombor, Gercsák Gábor és Kincses Áron. A kötet 12 fejezetén összesen 18 szerkesztő, 53 fejezetszerző, 64 térképszerző, több tucat térképész, valamint természetesen szakmai és nyelvi lektorok dolgoztak. Öröndetes, hogy a kötet kilencedik fejezeteként a magyar nyelvjárások térbeli tagolódásának a bemutatása is helyet kapott (URL 4). Szerzői Juhász Dezső és Bárh M. János, mindketten az ELTE BTK Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszékének oktatói.

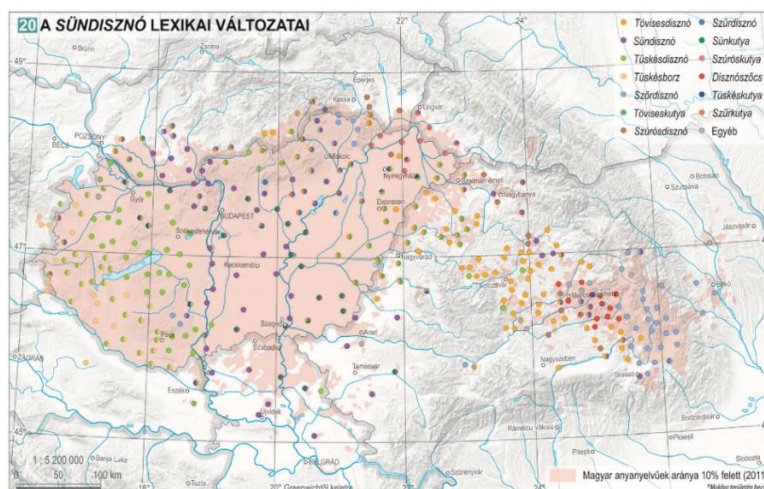
A fejezet a nyelvjárás fogalmának lényegre törő definiálásával indul. Tekintettel arra, hogy a jelen írás olvasói számára bizonyára nem ismeretlen témáról van szó, elegendő csupán kiemelni e sorok kulcskifejezéseit: területi kötöttségű; önálló részrendszer; nagy múltú; a nyelvi differenciálódás termékei. A szöveg hangsúlyozza, hogy a nyelvjárások 20–21. századi visszaszorulása elsősorban társadalmi és kulturális szinten érzékelhető, amelynek mértékét és ütemét nagyban befolyásolják a beszélők attitűdjei. Szól a kettősnyelvűekről, „akik a dialektus mellett már jól elsajátították a köz- és irodalmi nyelvet is, és szükség szerint könnyen át is váltanak a nagyközösségi, 'normatív' változatokra” (102. o.).

A téma hazai kutatásának tömör, mégis tartalmas áttekintése korábbi térképekkel – például Horger Antal 1934-es magyar nyelvjárasi térképével – szemlélteti az első eredményeket, említi A magyar nyelvjárások atlaszát (MNYA., 1968–1977, 6 kötet) és A romániai magyar nyelvjárások atlaszát (RMNYA., 1995–2010, 11 kötet), valamint a feldolgozásra váró Új magyar nyelvjárasi atlasz projektet. Megismerhetjük a különféle atlasztípusokat és néhány példájukat (pl. célatlasz: Balogh Lajos – Király Lajos: Állathangutánzó igék, hívogatók és terelők somogyi nyelvatlasza, 1976), míg a névatlasz, névtérkép műfaját a *Bodnár* családnév gyakoriságáról készült térképekkel és a *lok* földrajzi nevekben való előfordulásáról a Szabó T. Attila által gyűjtött Erdélyi Helynévtörténeti Adattár alapján készült térképpel szemléltetik a szerzők.

Ezután következik a 10 magyar nyelvjárasi régió legfőbb sajátosságainak bemutatása. A számos térképes illusztráció mind a szakmabeliek, mind az

érdeklődők számára élvezetessé teszi a fejezet olvasását. Színes kivitelezésükkel kiválóan szemléltetik egy-egy alak- és lexikai változat előfordulásait a magyar nyelvterületen (pl. 1. ábra), egy jellemző alakváltozat létezését egy régióban (pl. *huzsvét* a Nyugat-Dunántúlon), illetve jelenséghatárokat.

1. ábra. A *sündisznó* lexikai változatai (109. o.)

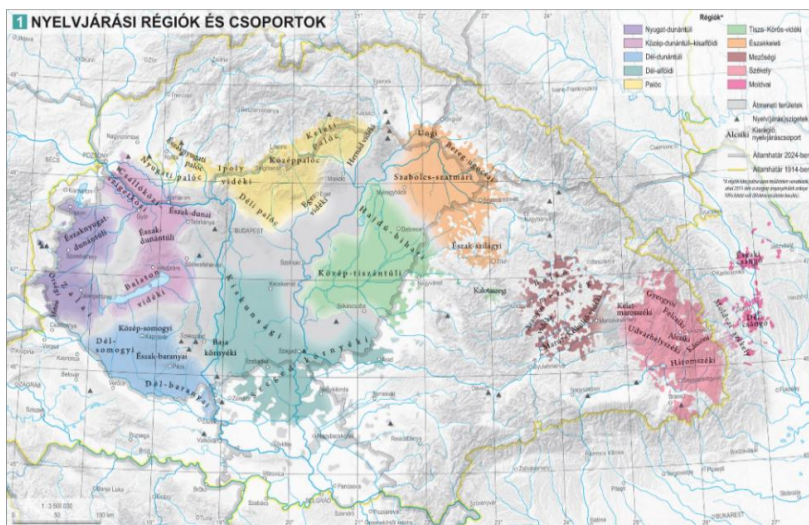
A hangtani, alaktani és szóképzési nyelvjárási jelenségeket külön pont is tárgyalja további térképekkel, amelyek a legismertebb (pl. a *házból* alakváltozatai vagy a *kukorica* lexikai változatai), illetve a legváltozatosabban különböző (pl. a *napraforgó* lexikai változatai) esetek előfordulását ábrázolják. Ez a rész is fontos tudnivalókkal indít, amelyek segíthetnek a nem szakmabeliek számára megérteni, mi minden lehet nyelvjárási jelenség, illetve hogy azok különböző mértékben határozhatnak meg egy adott nyelvjárást vagy nyelvjárárcsoportot: „A dialektusok nyelvünk teljes nyelvtani rendszerrel bíró alaptípusai: saját hangtanuk, alaktanuk, szókincsük, frazeológiájuk, mondattanuk stb. van. Ugyanakkor minél magasabb nyelvi szintet vizsgálunk, annál kevesebb olyan sajátságot találunk, amely csak egy adott tájnyelvre jellemző. Ez azt jelenti, hogy egy tájszólás legjellemzőbb és legtöbb szót érintő sajátságait annak hangtanában fogjuk megtalálni” (107. o.).

Rendkívül hasznosnak tartom, hogy – a terjedelmi lehetőségekhez mérten – nagy hangsúlyt kap az alaktani jelenségek bemutatása is, hiszen a kutatási eredmények és a tapasztalatok alapján ezek azok, amelyeket a leginkább megőrzik a nyelvhasználók, abból a tévhitből kiindulva, hogy a nyelvjárási beszédmód „ízese” kiejtésből és érdekes szókincsből áll, a toldalékolás terén tapasztalt eltérések viszont pusztán „hibák”. Ezért is fontos, hogy a fejezet e részében sok példát kapunk ezekből, rövid magyarázattal és színes vizualizációkkal (pl. *asztaltú, -túl, -tul, -tó, -tol, -to, leverünk a diót, meglássuk a nyulat, Nyitrára, lovakkal, vinnők, mondi*).

Külön pont foglalkozik a nyelv- és nyelvjárászsigetekkel is. „A nyelvi és nyelvjárási szigetek kialakulásának háttérében főleg migrációs mozgások állnak: spontán vagy szervezett áttelepülés, áttelepítés, de arra is van példa, hogy egy település lakossága helyben marad, és a nyelvi környezete alakul át” (106. o.). A példák között szó esik a ma Ausztriához tartozó Őrvidékről, a mai lakóhelyükre több hullámban kivándorló moldvai magyarokról, az Árpád-korban határvédelmi céllal megszervezett székely telepítésekről, a török hódoltságot követő betelepítésről és a csiki székely csoportoknak a 19–20. század folyamán több ízben történő telepítéseiről.

A fejezet egy további érdeme, hogy új nyelvjárási térképet közöl. Ez tartalmában követi a 2001-ben megjelent Magyar dialektológia című kézikönyvben szereplő, szintén Juhász Dezső szerkesztette nyelvjárási térképet (10 nyelvjárási régió, ezeken belül összesen 43 nyelvjárás-csoport), ám mai, modernebb képszerkesztési eszközökkel készült (2. ábra). Ezáltal vonzóbb és emlékezetesebb lehet a tanulók számára a köznevelésben, de akár az egyetemi hallgatóknak a felsőoktatásban, miközben a nemzetközi és hazai kutatóközösség körében is látványosabban használható. Mivel az új nemzeti atlasz kötetei angol nyelven is elérhetők (vö. URL5), így az ismertetett fejezet és térképei is, ami szintén fontos előrelépés a magyar dialektológia eredményeinek nemzetközi szintén való bemutatásához.

2. ábra. Nyelvjárási régiók és csoportok (103. o.)

Bízunk benne, hogy mind az MNA kétnyelvű kötetei, mind a szóban forgó fejezet minél több, különféle társszakmákat művelő és akár teljesen más (tudomány)területeken dolgozó olvasó számára bizonyul hasznosnak, és segíti munkájukat, elégti ki érdeklődésüket, hogy ezáltal a nemzeti atlasz valóban megfeleljen a vele kapcsolatban támasztott műfaji elvárásoknak!

Irodalom

1. URL1: Magyarország Nemzeti Atlasza. <https://www.nemzetiatlasz.hu/> (Letöltés ideje: 2025.09.24.).
2. URL2: Magyarország Nemzeti Atlasza interaktív honlapja. <https://emna.hu/> (Letöltés ideje: 2025.09.22.).
3. URL3: 1. kötet: Állam és nemzet. <https://www.nemzetiatlasz.hu/MNA/1.html> (Letöltés ideje: 2025.09.24.).
4. URL4: IX. fejezet: A magyar nyelvjárások térbeli tagolódása. https://www.nemzetiatlasz.hu/MNA/MNA_1_9.pdf (Letöltés ideje: 2025.09.21.).
5. URL5: Chapter IX: The spatial distribution of Hungarian dialects. https://www.nemzetiatlasz.hu/MNA/National-Atlas-of-Hungary_Vol1_Ch9.pdf (Letöltés ideje: 2025.09.21.).

References

1. URL1: Magyarország Nemzeti Atlasza [National Atlas of Hungary]. <https://www.nemzetiatlasz.hu/> (Accessed: 24.09.2025). (In Hungarian)
2. URL2: Magyarország Nemzeti Atlasza interaktív honlapja [Interactive website of the National Atlas of Hungary]. <https://emna.hu/> (Accessed: 22.09.2025). (In Hungarian)
3. URL3: 1. kötet: Állam és nemzet [Volume 1. State and Nation]. <https://www.nemzetiatlasz.hu/MNA/1.html> (Accessed: 24.09.2025). (In Hungarian)
4. URL4: IX. fejezet: A magyar nyelvjárások térbeli tagolódása [Chapter IX: The spatial distribution of Hungarian dialects]. https://www.nemzetiatlasz.hu/MNA/MNA_1_9.pdf (Accessed: 21.09.2025). (In Hungarian)
5. URL5: Chapter IX: The spatial distribution of Hungarian dialects. https://www.nemzetiatlasz.hu/MNA/National-Atlas-of-Hungary_Vol1_Ch9.pdf (Accessed: 21.09.2025).

Parapatics Andrea

Parapatics Andrea, PhD habil. Pannon Egyetem, Humántudományi Kar, Magyar és Alkalmazott Nyelvtudományi Intézet, intézetigazgató, egyetemi docens. parapatics.andrea@htk.uni-pannon.hu, ORCID: 0000-0002-1711-0885.

Парапатич Андрея, доктор габілітований. Університет Паннонії, факультет гуманітарних наук, Інститут угорської та прикладної лінгвістики, завідувач інституту, доцент. parapatics.andrea@htk.uni-pannon.hu, ORCID: 0000-0002-1711-0885.

Andrea Parapatics, PhD habil. University of Pannonia, Faculty of Humanities, Institute for Hungarian and Applied Linguistics, head of institute, associate professor. parapatics.andrea@htk.uni-pannon.hu, ORCID: 0000-0002-1711-0885.